

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Semantika vjetra

Author: Leszek Małczak

Citation style: Małczak Leszek. (2006). Semantika vjetra. W: K. Bagić (ur.), "Raslojavanje jezika i književnosti : zbornik radova 34. seminara Zagrebačke slavističke škole" (S. 209-233). Zagreb : Zagrebacka slavistička škola

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Leszek Matczak

SEMANTIKA VJETRA

Vjetar je moguće razmatrati u zemljopisnim, mitološkim, simboličkim, filozofskim, religioznim, psihološkim i književnim kategorijama. U svim se definicijama vjetra naglašava da je njegova bit, srž, narav – pokret.¹ Smjer, jačina, osnovni su parametri koji služe za njegov opis. Jačina vjetra mjeri se metrima na sekundu ili kilometrima na sat. Moreplovci za tu svrhu koriste 12-stupanjsku Beaufortovu ljestvicu. O smjeru vjetra obavješćuju nas vjetrokazi. Često njihov oblik ovisi o mašti konstruktora. Neki su od njih postali pravim umjetničkim djelima, poput poznatog zadarskog anđela ili rovinjske sv. Eufemije. Od antičkih spomenika arhitekture sačuvana je osmokatna Kula vjetrova u Ateni. Sagradio ju je Androkinos u 1. st. pr. Kr. Njezine bokove ukrašavaju kipovi koji prikazuju vjetrove. Na vrhu kule bio je pokretan kip čovjeka koji je pokazivao smjer vjetra.

Vjetrovi karakteristični za neko područje zovu se lokalni ili regionalni. Iako se u rječnicima mediteranskih naroda nalazi mnogo leksema koji se odnose na različite tipove vjetra, njihovi autori nisu u stanju zabilježiti u njima sve izraze koje srećemo u narječjima mediteranskih mjesta, luka i otoka. Leksičko je bogatstvo njihovo zajedničko nasljeđe: “Obale posuđuju nazive vjetrova jedne drugima, ne krzmajući da im promijene ime ili smjer, potičući, ponekad namjerno, nespোরазume.”² Matvejević kao primjer takvog nespоразума spominje jadranski maestral koji je blag i puše s mora, dok provansalski mistral, jak i hladan, dolazi zimi s kopna.

Lingvističkom se analizom naziva vjetrova bavi posebno područje toponimije – anemonimija. Vjetar kod Slavena potječe od staroslavenskoga korijena *větrъ* ko-

¹ Usp. *Pomorska enciklopedija*, sv. 8, Zagreb, 1965, str. 120–134; *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, Novi Liber, Zagreb, 2002; *Słownik języka polskiego*, ur. W. Doroszewskiego, sv. 9, Warszawa, 1967, str. 978; *Encyklopedia żeglarstwa*, ur. J. Czajewskiego, Warszawa, 1996, str. 411–422.

² P. Matvejević, *Mediteranski brevijar*, Ljubljana, 1991, str. 27.

ji su uz fonetske promjene zadržali svi slavenski jezici. Na poljskom se, primjerice, kaže *wiatr*, češkom *vítr*, ruskom *бемер*, bugarskom *вѣтър*, slovenskom *veter*, srpskom *вемар*, hrvatskom *vjetar*, a na čakavskom dijalektu *vitar*. Radovan Vidović je u *Pomorskom rječniku* (1984.) skupio vokabular istočno-jadranskih naziva vjetrova. Rezultate je svog rada predstavio u spomenutom rječniku te u članku *Koiné pomorskoga anemonijskoga nazivlja* u kojem piše kako je to: “analitički, komparativni, etnolingvistički, te donekle etimološki prikaz.”³

Vrstu vjetra može određivati pridjev: zapadni vjetar, sjeverni vjetar, južni vjetar, istočni vjetar, sjeverozapadni vjetar itd., ali ipak se češće naziv strane svijeta prenosi na imenicu. Zbog te sufiksalne supstantivizacije dobivamo jedan leksem: sjevernjak, zapadnjak, južnjak, istočnjak.⁴ Imamo također vlastite nazive za posebne vrste vjetrova, što ostaje u vezi s bogatom tradicijom koja se temelji na mitologiji i antičkom zemljopisu. Sjeveroistočni vjetar – bura – etimološki potječe od Boreja (*boréas*), starogrčkog naziva sjevernog vjetra (srećemo ga, također, i u drugim jezicima Sredozemlja: u latinskom *boreas*, kasnije u talijanskom *bora*, u francuskom *borée* i u španjalskom *bóreas*).⁵ Vlastiti nazivi vjetrova označuju također strane svijeta, npr. prvo je značenje bure sjeveroistočni vjetar, drugo sjeveroistok.

Leksičko sistematiziranje anemonijskog nazivlja u hrvatskome jeziku zahvaljujemo Senjaninu Pavlu Ritteru Vitezoviću. Taj sin njemačkog oficira, koji je u Senju našao svoj novi dom i domovinu, nemiran duh, čovjek renesanse, pjesnik koji je pisao na hrvatskom i latinskom, povjesničar, leksikograf, vojnik, bakrorezac, zastupnik Senja na saborima u Šopronju i Beču (J. Bratulić kaže za njega da je “čovjek duha i obrta”⁶), dok je bio voditelj Zemaljske tiskare (1695–1706) napisao je jedno od najvećih svojih djela: latinsko-hrvatski i hrvatsko-latinski rječnik. Nažalost, požar tiskare lišio ga je funkcije njezina voditelja te onemogućio izdavanje knjige. Hrvatsko-latinski dio rječ-

³ R. Vidović, *Koiné pomorskoga anemonijskoga nazivlja*, “Čakavska rič”, 1992, br. 1, str. 53.

⁴ Usp. W. Kupiszewski, *Z badań nad słownictwem słowiańskim. (Nazwy wiatru)*, “Prace Filologiczne”, XIX, Warszawa, 1969, str. 194.

⁵ Zanimljivu teoriju na temu podrijetla bure nalazimo kod Petra Zoranića. Pripovjedač *Planina*, prije nego što stiže “k onim slavnim tihim pastirima u slavnim, ugodnim i tihim krajevima”, mora proći kroz pravi pakao. Zoran na početku svoga putovanja u planine naiđe na snažan vjetar. Obraća se vili i kaže: “Mnogo sam puta dok smo međusobno razglabali i govorili, slušao da se vjetrovi plòdē od oblaka što se izvijaju od zemaljskog soka. Sad mi je čudno vidjeti da u zemaljskom bezdanu postoji tako jak i snažan vjetar.” Vila mu, zatim, predstavlja povijest tog vjetra: “Taj vjetar – reče – nije, kao druge, stvorila priroda, nego je to onaj vjetar koji se među vama zove BURÁ”. Pokazalo se da naziv potječe od imena lijepe i mudre djevojke, kćeri velikog vladara, koja je bila ohola i tvrdoglava. Nije samo odbijala zgodne, bogate i plemenite kavalire; ona je, također, prigovarala vilama i božicama, bila im je čak i superiorna. Takvo ponašanje kaznio je Svemogućí vječnim mukama. Zoranić objašnjava da se svaki put, kada se Buri priključuje nova “grešnica”, pojavljuje vjetar koji je uzdah (i petrarkističko upozorenje za druge žene!) ove prve. P. Zoranić, *Planine*, s izvornika na suvremeni hrvatski jezik prenio M. Grčić, Zagreb, 2001, str. 43; 45 i 45.

⁶ Uvod J. Bratulića u: P. Ritter-Vitezović, *Izbor iz djela*, ur. J. Bratulić, Zagreb, 1994, str. 5.

nika nestao je. Na početku se latinsko-hrvatskog dijela glosara nalazi ruža vjetrova s pomoću koje Vitezović s latinskoga i grčkoga prevodi na hrvatski nazive vjetrova. Što se tiče njihova podrijetla Bratulić kaže: “Neke je sam izmislio, neke je čuo u Senju, Zagrebu i drugdje.”⁷

Frazemi u kojima se pojavljuje vjetar rabe njegova simbolična značenja. Već je Marin Držić upotrijebio preneseno značenje vjetra u izrazu ‘otkriti tramuntanu’ koji za razliku od izraza ‘izgubiti tramuntanu’ označuje spoznaju, otkriće čijih namjera.⁸ Nestalnost i promjenljivost vjetra nazočna je u mnogim idiomatskim izrazima koji govore o jalovosti, nesvrhovitosti neke radnje (‘govoriti, brbljati, lajati [riječi] u vjetar’; ‘tjerati vjetar kapom’; ‘hvatati vjetar rukama’; ‘jadati se u vjetru’, ‘šibati po vjetru’). Vjetar je sinonim nesigurnosti (‘držati se zubima za vjetar’), simbolizira također praznoću, nestanak (‘pun vjetra’). Praznoća se još pojavljuje u izrazu ‘izvaditi iz vjetra’ – izmisliti. U odnosu na čovjeka obično označuje lakoumnu i promjenljivu osobu: vjetrogonja, vjetropir, vjetrenjak, ‘imati vjetar u glavi’. Kad se odnosi na ženu, ima posebno značenje koje rabi Mickiewicz u, za Poljake prepoznatljivom, citatu: “Kobieto! Puchu marny! Ty wietrzna istoto” (u prijevodu Benešića “O, ženo! Tašto perce! Od vjetra satkato!”)⁹ gdje je sinonim ženine promjenljivosti, nestalnosti te lepršavosti.

U nekim je frazemima vjetar istovjetan sudbini, njezina metafora (‘povjerciti vjetru svoja krila’). U izrazima poput “povijati se”, “okretati se kako vjetar puše”, “pustiti se niz vjetar”, “okrcitati kabanicu prema vjetru” vidljiva je pejorativno obojca ocjena ponašanja čovjeka. Svakako etičnije postupa onaj koji ide protiv vjetra, koji se bori, uklanja zapreke. “Stručnjak” problematike vjetrova može se pohvaliti dobrom orijentacijom – “znati odakle [koji, kakav] vjetar puše”.¹⁰

Vjetar se, također, pojavljuje u izrekama: “Tko sije vjetar, žanje buru”. Činjenicu da su ti idiomatski frazemi prisutni i u drugim jezicima možemo objasniti time što obično crpe svoja značenja iz Biblije ili mitologije.¹¹

Bogat opis jadranskih vjetrova daje Matvejević u svom poznatom brevijaru – kulturološkoj knjizi o fenomenu Mediterana:

[...] *bura* (od grčkog preko latinskog i romanskih jezika) puše sa sjevera, *levanat* (tal. *levante*) dolazi s istoka, *pulenat* (tal. *ponente*) sa zapada; *jugo* vjerojatno nije posuđenica: želja za južnim krajevima nukala je Stare Slavene na seobu; *šilok* ili *široko* (tal. *scirocco*) vrući je vjetar u južnoj Evropi i sjevernoj Africi (riječ dolazi od arapskog *shark*, što nije nevažno za neke kiše i njihovu boju); *burin* je mala bura, *buraca* tih vjetrić, a *buraska* nagla i hladna; *neverin* je deminutiv od *nevera*

⁷ Ibidem, str. 14.

⁸ R. Vidović, *Koiné...*, op. cit., str. 55.

⁹ A. Mickiewicz, *Dušni dani*, IV. dio, prev. J. Benešić, Zagreb, 1948, stih 960, str. 156.

¹⁰ Usp. J. Matešić, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, 1982; V. Anić, *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*, Novi Liber, CD-ROM; *Enciklopedijski rječnik hrvatskoga jezika*, knj. 12, Zagreb, 2005; *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, knj. 1, Novi Sad, 1990; S. Skorupka, *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, sv. 2, Warszawa, 1985.

¹¹ Usp. W. Kopaliński, *Słownik mitów i tradycji kultury*, Warszawa, 1985, str. 1272.

(od tal. *neve* – snijeg koji ponekad zaleprša po mediteranskim obalama): iznenadna oluja ili nepogoda koju pučka etimologija povezuje s (ne)vjerom ili (ne)vjernošću; *garbin* i *garbinada* pušu s jugozapada i znaju biti neugodni (na arapskom *garbi* znači zapadni); *lebić* i *lebićada* jugozapadni su, ali ne u svakom kraju (naziv dolazi od imena Libije, tal. *libeccio*, s donekle iskrivljenom predodžbom o položaju te zemlje, što nije neobično u ovim krajevima); *tramuntana* (tal. *tramontana*) puše s kopna, preko gora: to je unekoliko osveta zagore za ono što Mediteran misli i govori o njoj.

Literati bi trebali povesti računa, više negoli lingvisti, o gradacijama poput: *levantić* i *levantin* (manji levanat), *levantun* (veći), *levantarun* (vrlo veliki) zajedno s *levantarom* ili *levančarom* koje se izgovaraju ljutito: postoji također *levantora* i *livanterina*, kojima je teško odrediti smisao. Gotovo svaki vjetar ima svoje inačice. Mnogobrojni deminutivi ili hipokoristici – *levantin*, *burin*, *neverin*, *garbin* i drugi – odaju stanovitu želju da se ublaže prirodne (i natprirodne) nepogode.¹²

Tim tekstom Matvejević vjerojatno ne bi zadovoljio pravoga onomastičara ili etimologa. Ipak je vrijedan zbog uvođenja kulturne perspektive koja omogućuje nove interpretacije te meteorološke pojave. U tom smislu važno je još i to da je Matvejević usmjerio našu pozornost na leksičku razliku između deminutivnih i augmentativnih oblika, pučko podrijetlo nekih naziva te emocije koje prate refleksiju čovjeka kad je riječ o elementima koji igraju važnu ulogu u našem životu.

Iako je u hrvatskom jeziku uporaba deminutiva te augmentativa prilično česta (frekventnija npr. nego u poljskom), učestalost te lingvističke pojave u odnosu na nazive vjetrova prekoračuje općenitu jezičnu tendenciju. Uz buru imamo još buricu, burin, burinac, burinčić, burinet za blage bure i burun za posebno jake bure. Imamo također glagol koji opisuje vrijeme kad puše bura, burunât, “glagol koji označava stanje a ne radnju: kad bura trajno puše, kaže se da burunât, za jaču i trajniju buru kaže se za-burunat će”.¹³ U slučaju drugih naziva vjetrova zapažamo istu aktivnost na području tvorbe riječi.

Detaljni opisi posebnih vjetrova sežu u antiku. Već se onda razlikovalo nekoliko vrsta sredozemnih vjetrova. Aristotel, koji je ustvrdio kako u tom pitanju “nic nie zostało przekazane, co nie byłoby po prostu pierwszą lepszą opinią”,¹⁴ posvećuje im pu-

¹² P. Matvejević, *Mediteranski brevijar*, op. cit., str. 182–183.

¹³ R. Vidović, *Pomorska terminologija i pomorske tradicije – Rječnik (A–B)*, “Čakavska rič”, 1977, br. 2, str. 155.

¹⁴ Arystoteles, *Meteorologika*, u: idem, *Dziela wszystkie*, sv. 2, prev. uvod i komentar A. Paciorek, Warszawa, 1990, str. 465. (Ništa nije rečeno što ne bi bilo jednostavno slučajno mišljenje – prev. L. M.)

Stagirita piše još o vjetrovima u sljedećim traktatima: *Fizyka (Fizika)*, *Zagadnienia przyrodnicze (Prirodoslovna pitanja)* i *O świcie (O svijetu)*. Aristotel nastoji pronaći razlog postanka vjetra. U tu se svrhu koristi teorijom o dvostrukom isparavanju: vlažnome i suhome. Prvi je sličan vodenoj pari, drugi vjetru. Suho je isparavanje razlog i materija svih vjetrova. Usp. Arystoteles, *Meteorologika*, op. cit., str. 447 i 489.

no mjesta. Čak se smatra da je, zapravo, Aristotel autor traktata *Položenja i nazvy wiatrów* (*Položaji i nazivi vjetrova*) koji tipologizira tu meteorološku pojavu.

Četiri glavna antička vjetra su: jak sjeverni Borej, južni Notus koji je donosio maglu i kišu, blagi zapadni Zefir te olujni istočni Eurus. Raspored je vjetrova na starim kartama imao svoj poredak. Sjeveroistočni se Borej nalazio u desnom gornjem kutu, zapadni Zefir s lijeve strane, južni Notus u donjem dijelu karte, a istočni Eurus s desne strane. S vremenom su antički geografi proširili znanost o vjetrovima. Uz vjetrove koji su puhali s različitih strana svijeta, oni su razlikovali: mirne vjetrove (grč. *ánemoj*, lat. *venti*), olujne (grč. *chejmónes*, *thyellaj*, lat. *procellae*), jake (imaju različita imena: grč. *eknefiáj*, *tyfón*, *stróbilos*; lat. *turbo*, *typho*). Pričalo se također o kopnenim (grč. *apógejoj*, lat. *apogej*) i morskim (grč. *tropájoj*, lat. *altani*) vjetrovima. Uskoro su četirima glavnim vjetrovima dodana sljedeća četiri vjetra, kasnije 12 i 24. To su bili među ostalim: jugoistočni vjetar (grč. *Apeliótes*, lat. *Solanus*, *Subsolanus*), sjeveroistočni (grč. *Kajkias*, lat. *Aquilo*), jugozapadni (grč. *Lips*, lat. *Africus*), sjeverozapadni (gr. *Argéstcs*, łac. *Corus*, *Caurus*).¹⁵

Književni se opis rasporeda vjetrova u prostoru nalazi u *Metamorfozama*. Činitelj Ovidijeve verzije kozmogonije, karakteriziran kao bog, veliki graditelj, predaje vjetrovima donju razinu atmosfere. Svaki vjetar dobiva određen ulomak prostora:

Eur k istoku ode, k Nabâtejem, k persijskoj zemlji
I ka gorama, rane na koje padaju zrake;
Zefir se večernje strane i obala drži, što grije
Sunce ih zapadnog neba; a Skitiju s nebeskim kolima
Osvoji Borej ljuti; nasuprot ovom je zemlja,
Kuju oblaci vječni i južnjak kišovit kvasi.
Bog iznad svega toga još čisti postavi eter,
U kom nema težine ni ikakvog gada zemaljskog.¹⁶

Antičko stajalište o vjetrovima dijeli Dubrovčanin Lujo Đurašević (Aloysio Georgirio) – liječnik, diplomat, kozmograf, profesor na sveučilištu u Bologni – u raspravi *Cosmographiae commentaria*.¹⁷ Iako su *Kozmografski komentari* nastali polovicom 16. stoljeća, dakle za vrijeme Kopernikove revolucije, podržavali su tradicionalan, geocentričan poredak svijeta i njegovu hijerarhijsku strukturu. Iz cijele rasprave ostalo je samo 99 stranica teksta, uključujući deseto poglavlje posvećeno vjetrovima – *De ventis*. Đurašević se slaže s Aristotelovim pogledima glede teorije isparavanja koja objašnjava razloge postanka vjetra, ali zamjera svojim prethodnicima netočnost u opisu posebnih vrsta vjetrova. Sâm pokušava usustaviti lokalne vjetrove. Navodi nazive

¹⁵ Usp. *Mała encyklopedia kultury antycznej*, ur. Z. Piszczak, Warszawa, 1988, str. 794–795.

¹⁶ Publike Ovidije Nason, *Metamorfoze*, prev. T. Maretić, uvod dr. Đ. Körbler, Zagreb, 1907 (I. pjevanje, 61–68), str. 4. Teško je objasniti zašto je prevoditelj odustao od vlastitog imena posljednjeg vjetra pa je napisao južnjak, dok u originalnom tekstu je latinski Auster. Ostale je nazive vjetrova zadržao poštujući izvornik: Eur, Zefir, Borej.

¹⁷ Usp. B. Penzar, I. Penzar, *Rasprava "De ventis" Luje Đuraševića iz 16. stoljeća*, "Dubrovnik", 1988, br. 2–3, str. 214–231.

vjetrova na šest jezika, na ilirskom također, tj. kod njega slavenskom. Smatra da potječu od strane svijeta, trenutka pojavljivanja ili osobine karakteristične za neki vjetar.

U mitologiji su svi vjetrovi potomci Titana Astrajosa i božice zore Eos. Zahvaljujući božanskom rodoslovlju postali su predmetom kulta. O pokušajima njihova zadobivanja svjedoče njima posvećene žrtve. Primjerice, Agamemnon je pokušavao žrtvovati božici Artemidi kćer Ifigeniju što mu je trebalo jamčiti sklonost vjetrova tijekom odlaska njegove vojske u rat s Trojancima. Isto je tako Ahil molio vjetrove da raspale vatru ispod lomače njegova prijatelja Patrokla kojeg je ubio Hektor:

Ali još oganj mrtvog Patrokla palio nije;
Tad se brzónogi divni Ahilēj domisli i drugóm:
Dvjema se vjetrima počne od ognja podalje stavši
Boreju, Zefiru molit i krasne im obrekne žrtve;
Vrlo ih moljaše vino iz vrča im lijući zlatnog,
Dà dōdū neka bi brže izgōrjela mrtva tjelēsa,
Neka bi počela drva da gore.¹⁸

Vjetrovi su bili predmet kulta. U njihovu su čast građeni oltari-žrtvenici. Takav su oltar podigli Atenjani koji su na taj način htjeli zahvaliti Boreju na pomoći pri uništenju invazijske perzijske flote sa Kserkesom na čelu. U znak zahvalnosti Atenjani su izgradili oltar Boreju na Atici, na rijeci Ilisos. Dvapat, 1274. i 1281., sličnu su pomoć dobili Japanci. Tajfuni, takozvani božji vjetrovi (jap. *kami* – bog, *kaze* – vjetar), uništili su flotu Kublaja, velikoga mongolskog kana.

U mitologiji vjetrovi nisu bogovi prve kategorije. Nema za njih mjesta na Olimpu, u prebivalištu bogova koje se nalazi u gornjem dijelu atmosfere, u prostoru koji ispunjava eter, slobodan od kaprica vjetrova. Autorom legende o Eolu, gospodaru vjetrova, prijatelju, miljeniku olimpskih bogova, smatra se Homer.¹⁹ Iako nije moguće usporediti značenje i moć vjetrova s olimpijskim bogovima, panteon starih bogova pokazao se dovoljno velikim da se u njemu nađu "Eolova djeca".²⁰ Obično su vjetrovi izvršitelji volje drugih bogova. U *Odiseji* sprečavaju povratak glavnoga junaka kući, na Itaku, čime ispunjavaju Zeusovu volju prema kojoj je moreplovca trebalo kazniti zbog toga što je oslijepio kiklopa Polifema, Posejdonova sina. Bogovi koji najčešće koriste usluge vjetrova su Zeus,²¹ Posejdon i Atena.

¹⁸ Homer, *Ilijada*, prev. T. Maretić, Zagreb, 1965 (B. Spaljivanje tijela, 192–198), str. 477.

¹⁹ Zanimljivu transpoziciju ovoga mita nalazimo kod pjesnika, političara, jednog od vođa ilirskog pokreta, Ivana Mažuranića. U svojoj pohvalnoj odi napisanoj za Ljudevita Gaja, prikazujući sliku sputane i tlačene domovine, koristi zavičajni prizor: ledom prekriven Velebit, bjesneću buru te lik samoga Gaja, Eolova sina (!), koji moli oca da bude milostiv prema proganjanome i dobroćudnom hrvatskom narodu. Usp. M. C. Nehajev, predgovor za poljsko izdanje prijevoda Mažuranićeve *Smrti Smail-age Čengića*, prev. A. Bogusławski, Warszawa, 1931, str. 8.

²⁰ Ovako zove vjetrove u pjesmi *Uzdah* Kranjčević: "Sam Eol mi je harfu dô, / Da svakim ćuhom jeca, / I moju harfu razbiše / Baš Eolova djeca!" S. S. Kranjčević, *Uzdah*, u: *Pjesme, pjesnička proza, kritike, O sebi*, ur. I. Frangeš, Zagreb, 1964, str. 153.

²¹ Jedna od Zeusovih titula – *Urios* – značila je donoseći povoljne vjetrove, a bila je povezana s njemu pripisanim meteorološkim funkcijama. Uz to su ga zvali: *Ombrios* i *Hyetios* (kišovit),

Ako se itko mogao natjecati s vjetrom, to su bili konji. Nije čudno što mitološka ikonografija prikazuje vjetrove kao te lijepe životinje. Poznati po svojoj brzini baš Ahilejevi konji trebaju biti potomstvo Zefira i harpije Podarge. Same su harpije, krilata čudovišta (pola djevojke, a pola ptice grabljivice), simbolizirale opasne viho-re. Vjetrovi su prikazivani također kao: “głowy o wydętych policzkach, dmuchające, niekiedy w rogi albo muszle, we wczesnym średniowieczu częściej same głowy, później głowy uskrzydłone”.²² Takvu antropomorfiziranu predodžbu vjetra srećemo kod Ovidija. U *Metamorfozama* u prvoj knjizi s opisom poplave koja je kazna bogova za ljudske grijeh, Jupiter:

Odmah zatvori on Akvilóna u Eola spilji
I druge vjete s njim, što nadvite oblake gonc;
Ispusti Nota, a ovaj izlèti na krilima mokrim,
Zavio oblakom crnim ko smola lice strašno,
Teška mu od kiše brada, iz kose mu sijede curi,
Čelo mu pokriva magla, i krila mu i njedra kaplju;
Oblake nadvite širom kad pritisne rukom, zaòrî
Grom se, a za njim gusta potècê iz neba kiša.
K tome šarolika stade Junonina glasnica grabit
Irida vodu i tako podavati oblakom hranu.
Usjevi polegnu svi, seljaku tužnom su nade
Razbite, propadne ðugi cijele godine trud.²³

U slavenskoj je mitologiji vjetar smatran bogom rata, plodova, mrtvih, davateljem dobre ili loše sudbine. Vjetrovi su bili poljski demoni koji su vodili međusobne borbe. Česta je kod Slavena vjera da u vjetru žive duhovi. Ponekad se vjeruje da u vjetru boravi vrug, duša osobe čija smrt nije bila prirodna: zbog toga se na poljskom kaže: ‘wi-eje, jakby się kto powiesił’ (puše kao da se netko objesio).²⁴

Aleksander Brückner ne nalazi u slavenskoj mitologiji božanstvo koje bi bilo bog vjetra. O ruskom Stribogu, kojeg su neki povezivali s vjetrom, kaže: “O Stribogu, prócz wzmianki w kanonie Włodzimierzowym, gołosłownie powtarzanej po kilku późniejszych kazaniach, nic nie wiemy. Zrobiono z niego boga wiatru i niepogody, chcąc taką funkcję nawet z imienia jego wydusić.”²⁵

Astrapios (munjevit), Bronton (gromovit). Usp. M. Eliade, *Traktat o historii religii*, prev. J. Wierusz-Kowalski, Łódź, 1993, str. 78–79.

²² W. Kopaliński, *Słownik symboli*, Warszawa, 1990, str. 456. (glave s punim obrazima koje ponekad pušu u rogove, ponekad u školjke, u ranom srednjem vijeku češće samo glave, kasnije krilate glave; prev. L. M.)

²³ Ovidije, op. cit., (I. pjevanje, 262–273) str. 15–16.

²⁴ Usp. G. Bączkowska, *Ludowy duch wiatru*, “Akcent”, 1986, br. 4, str. 56–58; A. Gieysztor, *Mitologia Słowian*, Warszawa, 1982, str. 141; K. Moszyński, *Kultura ludowa Słowian*, sv. 2., dio 1., Warszawa, 1967, str. 469–485; *Srpski mitološki rečnik*, Š. Kulišić, P. Ž. Petrović, N. Pantelić, Beograd, 1970, str. 62–63.

²⁵ A. Brückner, *Mitologia słowiańska i polska*, Warszawa, 1980, str. 162. (O Stribogu, osim napomene u Vladimirovom kanonu, koja je bila bez ikakve potvrde ponavljana u kasnijim propovje-

Puno više pozornosti posvećuje vjetru Kazimierz Moszyński. Prema njemu vjetar kod Slavena igra važnu ulogu u njihovim vjerovanjima. “Z pospolitych zjawisk zachodzących w powietrzu – powiada Rowiński o Czarnogórcach – największą uwagę zwraca na siebie wiatr’ [...]. Pospolitym u Słowian zwyczajem lud rozróżnia i nazywa wiele rodzajów wiatru w zależności, przede wszystkim, od kierunku, skąd przychodzą; poza tym od stopnia wilgotności, od siły (tzn. szybkości) etc. Szczególnie obfitą nomenklaturę tego rodzaju znam z Serbochorwacji, Bułgarii i północnej Wielkorosi.”²⁶

Autori *Srpskog mitološkog rečnika* upozoravaju na vjerovanje koje se pokazuje nužnim elementom narodne ontologije i epistemologije: “U narodu se kazuje da je vjetar veliki božji dar. Da nema vetra, uhvatila bi se paučina od zemlje do neba i od nje ljudi ne bi mogli da vide kuda idu, pa bi glavom udarali čas o drvo, čas o stenu.”²⁷

Vjetrovi su zbog svoje destruktivne snage izazivali u ljudima strah. Zaštitu su trebale jamčiti različite kletve, bacanje u vjetar noževa, štapova, kamenja, ponekad je moglo pomoći pljuvanje u njegovu smjeru. Vidović piše o sljedećim vjerovanjima: “U pijavici znađu biti i vješci, ne samo vještice, pa i njih treba pogoditi nožem crnih korica, i to ravno u oko, a pri tome se govori Evanđelje po Ivanu. Tako pričaju momari iz primorskih Poljica. Na Braču vjeruju da znak Salamunova slova treba napraviti na jarbolu, u sredini zabosti nož i pri tome izgovoriti sljedeće magijske stihove – Trče križ po nebu / za njin Diva Marija, / svoga sina molila: / daj mi, Sine, ključ raja / da priveđen sve divice / tamo gdi zvona ne zvonu / i pivci ni pivaju...”²⁸

Ima više načina obrane pred zlim vjetrovima. Sam se Odisej mogao uvjeriti u djelotvornost jedne od metoda. Glavnome je liku Homerova epa gospodar vjetrova Eol poklonio iznimno dragocjenu stvar za momara:

Oguli vola on dvetaka i vjetre bukāče
 U mijeh poveže njegov, jer postavio je njega
 Odavno Kronov sin gospodarem vjetrōvā svijuu,
 Neka ih tiška on i podiže, kako ga volja,
 Srebrnim užetom sjajnim u prostranoj priveže lađi
 Onaj mijeh, da ne bi ni najmanje pirilo otkud;
 K tome je Zefirov đūh napustio, neka nam lađe
 Nosi, pa i nās same.²⁹

dima, ne znamo ništa. Od njega su napravili boga vjetra i nevremena, hoteći čak iz njegova imena takvu funkciju izvesti; prev. L. M.)

²⁶ K. Moszyński, op. cit., str. 51. (“Od običnih pojava koje se događaju u zraku – reče Rowiński o Crnogorcima – najveću pozornost skreće zapravo vjetar. Popularno je kod Slavena da narod razlikuje i imenuje mnogo vrsta vjetrova ovisno o smjeru iz kojeg pušu, stupnju vlage, jačini, tj. brzini, etc. Iznimno bogatu nomenklaturu ovoga tipa znam iz Srbije, Hrvatske, Bugarske i sjeverne Velikorusije.”; prev. L. M.)

²⁷ *Srpski mitološki rečnik*, op. cit., str. 62.

²⁸ R. Vidović, *Koiné...*, op. cit., str. 72–73.

²⁹ Homer, *Odiseja*, prev. T. Maretić, uvod M. Sironić, Zagreb, 1961, str. 153.

Mnogo zajedničkog s magijom imaju neki narodni običaji koje opisuje u *Zlatnoj grani* James Frazer:

Veština vezivanja vetra u tri čvora, tako da vetar duva sve jače što više čvorova odreši, pripisivana je čarobnjacima u Laplandu i vešticama na Šetlandskim ostrvima, Luisu i ostrvu Man. Šetlandski mornari i sad, od baba koje tvrde da upravljaju burom, kupuju vetrove u obliku maramica zavezanih u čvorove ili isto tako zavezanih konaca. Priča se da i sada neke babe žive od prodaje vetra.³⁰

Primjere sličnih ponašanja ne treba tražiti toliko daleko. Nekad se vjerovalo da žena na jedrenjaku ne smije pletiti jer da će time dozvati opasnu tramuntanu. Takvu je zgodu opisao Viktor Car Emin u crtici o tragetaru paronu Vici:

Paron Vice skoči do žene kao mladić, istrže joj pletivo iz ruku, raskida ga i baci u more i vrati se kormilu. – To je način, lijep način – uzvikala se žena. I suze joj navriješe na oči. Lijep ili ružan to je za mene deveta. Koliko sam puta već rekao: neću da mi se na brodu plete da mi se tramuntana ne zaplete. Ne vidiš li kako friško puše?...³¹

U Novakovu *Izgubljenom zavičaju* žena uopće nije na brodu dobrodošao gost: “Žene su ostale, jer one nose nevêru i valove, a s nama se otisnuo samo Đorđe.”³² Jedno drugo vjerovanje koje spominje Frazer, ovaj put s Grenlanda, svjedoči o tome da ne mora uvijek biti tako sa ženama i vjetrom. Naime, pokazuje se da tamošnje žene znaju savladati vjetar: “Na Grenlandu se misli da žena za vreme babinja i neko vreme posle toga ima moć da utiša buru. Samo treba da izađe napolje, napuni usta vazduhom i da ga vrativši se kući, ponovno ispusti iz usta.”³³

Zli su vihuri prikazivani kao zračni zmajevi koji se na Balkanu zovu aždaje.³⁴ Brojni su sukobi i bitke među vjetrovima prevedeni na jezik legende o zduhačima, vjetrogonjama.³⁵ Zduhači su duhovi dobrih ljudi koji se bore sa stranim duhovima, s aždajama također. Kad pobijede zduhači, onda je lijepo vrijeme i dobri plodovi, kad izgube, ljude snađe neka sreća.³⁶

³⁰ Dž. Dž. Frejzer, *Zlatna grana, proučavanje magije i religije*, sv. 1, prev. Ž. V. Simić, Beograd, 1977, str. 105.

³¹ Cit. prema: R. Vidović, *Koiné...*, op. cit., str. 57.

³² S. Novak, *Izgubljeni zavičaj*, Zagreb, 1990, str. 60.

³³ Dž. Dž. Frejzer, op. cit., str. 104.

³⁴ Usp. A. Gieysztor, *Mitologia Słowian*, op. cit., str. 140–142 i 231–233.

³⁵ Usp. J. Cvijić, *Psihičke osobine južnih Slovena*, u: idem, I. Andrić, *O balkanskim psihičkim tipovima*, Beograd, 1988, str. 34.

³⁶ Legendu o zduhačima iskoristio je u svom romanu Ivan Aralica. Kod njega o rezultatu bitke između zduhača ovise sudbina pojedinih ljudi cijelih nacija: “Kad u jesen ili u koje drugo doba godine, ali se to u jesen najčešće događa, čuješ da nešto pod nebom fijuče, ne misli da je to vjetar, vjetra u tim visinama nema, to putuju zduhači. Budi u misli s njima i zaželi im svako dobro od Boga. Jadna je zemlja koja ih nema, jadan je narod koji ih ne čuje iznad svoje glave. [...] U jesen,

Nisu samo stare politeističke religije vidjele u vjetru božanstveno biće. U kršćanstvu simbolizira životan dah Boga, njegov glas, njegovu moć. Spaja u sebi transcendentalan i zemaljski element. U tom je smislu klasičan *coincidentia oppositorum*.

Prvi su reci Knjige Postanka opis stvaranja svijeta: "U početku stvori Bog nebo i zemlju. Zemlja bijaše pusta i prazna i tama se prostirala nad bezdanom i Duh Božji lebodio je nad vodama" (Knjiga Postanka 1, 1–2). U fusnoti čitamo kako je riječ duh moguće prevesti kao dah i kao vjetar. Različite aspekte duha spominje *Praktyczny słownik biblijny (Praktični biblijski rječnik)*: "Duch jako 'wiatr': hebr. słowo 'ruach' [...] oznacza początkowo prąd powietrza (Iz 57,13), wiatr (Rdz 8,1) albo burzę (Jr 13,24). Zwłaszcza Jr i Ps używają słowa 'duch' w tym znaczeniu. Doświadczając skutków wiatru, uważano go za 'siłę' numinotyczną pozostającą w służbie Boga (Wj 14,21) albo w ogóle widziano w nim symbol stwórczej mocy Boga (Rdz 1,2), która wszystko wypełnia, wszystko wie i stwarza (Mdr 1,7)."³⁷

Vjetar je čista nazočnost koja dopušta uvođenje malo tajanstvenosti što okružuje te istodobno ukrašava, dodaje ugled majestetičnosti. Kada je Isus objašnjavao skepticnom Nikodemu tajnu vječnoga života, za koji je nužan sakrament krštenja i "rođenje od Duha", rekao je: "Vjetar puše gdje hoće i čuješ mu šum, a ne znaš odakle dolazi i kamo ide. Tako je sa svakim koji je rođen od Duha" (Evangelje po Ivanu 3,8). Prevoditelji Biblije opet skreću pozornost da je grčka *pneuma* riječ koja znači i vjetar i duh, također Duh Sveti.

Drugi aspekt nazočnosti vjetra u Bibliji povezan je sa živototvornim dahom. U drugom izvještaju o stvaranju čovjeka čitamo: "Jahve, Bog, napravi čovjeka od praha zemaljskog i u nosnice mu udahne dah života" (Knjiga Postanka 2,7). Vjetar se kao sinonim života pojavljuje i u Raosovoj drami *Vjetar je zastao*.³⁸ Dino, jedan od dva

kad se nam učini da su se digli vjetrovi i da gorom vitlaju lišće, samo je privid, jedan između tisuća. Doista, to zduhači beru svoje oružje prije nego će stupiti u bitku, jer njihovo je oružje lišće, zeleno i suho, sitne ljuske od kore drveća koje vjetar može ponijeti, a najubojitije su izgorjeline od ugašene vatre, pa maslačkovi klobučci i imelino sjeme. Oni kruže nad našim planinama i čekaju kad će doći da ih napadnu oni iz toplih zemalja preko mora, otkuda dolaze proljetne kiše i zatopljenja. Bore se danima, mjesecima, neprestance i na prekide, kako gdje i kako kada, ali se bore do pobjede ili do poraza. Ako koji zduhač bude ranjen, to nije rana u mesu, to je nevidljiva rana, i takav se u svojoj samotničkoj postelji budi izudaran, umoran, a da ni sam ne zna tko ga je mlatio. Drugu noć, kad usne i kad s fjukom uz naš blagoslov ode u boj, mora se osvetiti ili ga sutradan više neće biti živa. Umrjet će od čemera, kao što mu je suđeno na rođenju. U sretnu narodu uvijek mu se nađe zamjena; u nesretnima nesreća se čita po tomu kad im izginule zduhače nema tko zamijeniti". I. Aralica, *Put bez sna*, Zagreb, 1987, str. 303

³⁷ *Praktyczny słownik biblijny*, ur. A. Grabner-Haider, prev. i ur. T. Mieszkowski i P. Pachciarek, Warszawa 1994, str. 275. (Duh kao "vjetar": hebrejska riječ "ruach" [...] najprije označava zračnu struju (Izajijina knjiga 57,13), vjetar (Knjiga Postanka 8,1) ili oluju (Jeremijina knjiga 13,24). Posebno Jeremijina knjiga i Knjiga psalama upotrebljava riječ "duh" u tom značenju. Zbog svojih posljedica vjetar je smatran numinoznom silom koja ostaje u službi Boga (Knjiga izlaska 14,21) ili se smatralo da je simbol stvaralačke moći Boga (Knjiga Postanka 1,2) koja sve ispunjava, sve zna i stvara (Mudrosna knjiga 1,7); prev. L. M.)

³⁸ I. Raos, *Vjetar je zastao*, "Teatar", br. 3, Zagreb, 1957, str. 81.

lika, vjeruje kako nestanak vjetra obično nagovještuje neku nesreću, najčešće nečiju smrt.

Destruktivna snaga vjetra, dakle njegov materijalni aspekt, može izražavati Božji gnjev. Vjetar je izvršitelj Božje kazne. “Ovako govori Jahve: ‘Gle, ja podižem protiv Babilona i protiv pučanstva Kaldejskog vjetar zatornički. Poslat ću na Babilon vijače da ga viju i prorešetaju zemlju njegovu’” (Jeremijina knjiga 51, 1–2). Drugdje pomaže Izraelcima pobjeći pred faraonovom potjerom: “Mojsije je držao ruku ispruženu nad morem dok je Jahve svu noć na stranu valjao vode jakim istočnim vjetrom i more prosušio” (Knjiga Izlaska 14, 21).

Amorfičan vjetar u judeokršćanskoj simbolici ima veći broj simboličnih veza s božanstvenim bićem nego, na primjer, u mitologiji. Možda to izvire iz neosobne koncepcije Duha Svetoga i Boga koji u kršćanskoj religiji nisu vidljiva bića. Piotr Kowalski smisao vjetra objašnjava ovako: “Niewidzialny wiatr, choć odczuwany jako gwałtowne porywy, uważano za jeden z przejawów boskich epifanii: jego nieuchwytność i moc dobrze odpowiadają *sacrum*, w którym niemożliwe są ograniczenia ludzkiego świata i jego podziały, opozycje i ustabilizowane formy.”³⁹

Uloga i značenje vjetra u istočnim su religijama drukčiji.⁴⁰ Važniji se u njima pokazuje njegov “zemaljski” aspekt, što prije svega proizlazi iz drukčijeg shvaćanja savršenosti. U budizmu čovjek treba savladati sposobnost kontroliranja vlastitog tijela, osobnosti, kontroliranja okoline i cijele prirode. Pobožnome je budistu postizanje *nirvane* (*nirvana* – sanskrska riječ koju B. Hoff, taoist i sinolog, pokušava prevesti “brak viatru” nedostatak vjetra⁴¹) komplicirao “wiatr codziennej egzystencji” (vjetar svakodnevne egzistencije).⁴² Otuda posebne tehnike disanja (*pranajama*) koje se sastoje u smanjivanju broja daha.

Ipak, nije vjetar u istočnim religijama lišen transcendentnog akcenta. Jedna od “hipoteza” postanka Vede, svete knjige hinduizma, kaže kako je ona “dah” Brahme.

³⁹ P. Kowalski, *Leksykon znaki świata. Omen, przesąd, znaczenie*, Warszawa 1998, str. 586. (Nevidljiv vjetar, iako poznat po svojim snažnim udarcima, smatran je jednom od pojava božanskih epifanija: njegova neuhvatljivost i moć dobro odgovaraju *sacrumu* za koji nisu moguća ograničenja ljudskog svijeta i njegove podjele, opozicije i ustaljeni oblici; prev. L. M.)

Postoje tri vrste epifanije Duha Svetoga: dolazi u obliku ptice – golubice, vatrenih jezika ili vihora.

⁴⁰ Trebalo bi ovdje skrenuti pozornost na činjenicu da je strukturu svemira kod kineskih alkemičara gradila univerzalna petica *wu-xing*: voda, vatra, stablo, zlato i zemlja koja nije uzimala u obzir element zraka. Usp. M. Eliade, *Kowale i alchémicy*, prev. A. Leder, Warszawa, 1993, str. 113.

W. Eberhard umjesto zlata navodi metal (*Symbole chińskie*, Kraków, 1996, str. 314), a kod natuknice “vjetar” nalazimo boga koji mu odgovara – Tengbo. Trenutačno vrlo moderan *feng-shui* je “znanost o vjetru i vodi”. Sama riječ *feng* (vjetar) ima vezu s riječju ludost (više o tome kasnije).

⁴¹ B. Hoff, *Tao Kubusia Puchatka*, prev. R. T. Prinke, Poznań, 1993, str. 13.

⁴² Ibidem, str. 13.

Skoro sve kozmogonije priznaju vjetru ulogu jednoga od prvih bića. Ima čak među mnogim indijskim bogovima svoga predstavnika – Vaju, boga vjetra. Kopaliński primjećuje da: “W tradycji perskiego mazdaizmu wiatr podtrzymuje wszechświat i reguluje jego równowagę moralną i fizyczną. W tradycji muzułmańskiej wiatry podtrzymują trzepotem niezliczonych skrzydeł prawody podpierające tron Allacha.”⁴³

Prije nego što navedemo nekoliko verzija antičkih kozmogonija kako bismo vidjeli koju je ulogu igrao vjetar u mitološkim teorijama o postanku svijeta, moramo se malo zadržati na pitanju odnosa vjetra i zraka. Važno je to zato što su vjetar i zrak često poistovječeni. Cirlot u *Rječniku simbola* piše: “The wind is air in its active and violent aspects, and is held to be the primary Element by virtue of its connexion with the creative breath or exhalation [...] At the height of its activity, the wind gives rise to the hurricane (a synthesis and ‘conjunction’ of the four Elements), which is credited with the power of fecundation and regeneration.”⁴⁴ Štoviše, vjetar se češće pojavljuje u kontekstu zraka kao elementa negoli sam zrak. Otuda se nužnim čini s jedne strane približavanje teorije četiriju elemenata, s druge semantike zraka. U tome će nam pomoći kategorije razlike i sličnosti koje su temelj našega pogleda na svijet i snalaženja u njemu. Ovisno o tome hoćemo li se osloniti na kategoriju sličnosti ili razlike, dobit ćemo nešto drugo. Naime, sličnost spaja vatru sa zrakom te vodu sa zemljom, razlika pak vatru s vodom i zemlju sa zrakom. Pokretni, aktivni elementi su zrak i vatra, pasivni, pak, voda i zemlja. Još jedna “osobina” razlike jest razlika u rasporedu atmosferskog tlaka što je neposredan, fizički razlog postanka vjetra.

Među svim se elementima najbliži čine zrak i vatra. Vatra je čak tretirana kao oblik zraka, onaj razrijeđeniji. To je mišljenje tipično ne samo za pristaše teorije četiriju elemenata, od antičkih filozofa prirode pa do srednjovjekovnih alkemičara. Srodnost je vatre i zraka pretpostavka za zajedničku obradu tih dvaju elemenata u sklopu širega znanstvenog projekta fenomenologa, naslovljenog *Poetics of the Elements in the Human Condition*. Drugi dio, *The Airy Elements in Poetic Imagination: Breath, Breeze, Wind, Tempest, Thunder, Snow, Flame, Fire, Volcano...*, obuhvaća problematiku koju promatramo:

Indeed, our investigation of the elements of fire and of the air produced in us a sense of wonder. What we had assumed to be separate elements proved in the process of investigation into their innumerable particular virtualities to differentiate into an unaccountable number of discrete intermediary moments. This led us to conceive of a vast “airy element” that through infinite “family resemblances” comprises them all. Yet the nature of this family unity will remain a metaphysical puzzle to be cautiously treated as we advance in our progress.⁴⁵

⁴³ W. Kopaliński, *Słownik symboli*, op. cit., str. 453. (U tradiciji perzijskog mazdaizma vjetar podržava svemir i regulira njegovu moralnu i fizičku ravnotežu. U muslimanskoj tradiciji vjetrovi, lepršajući mnogobrojnim krilima, podržavaju pravode koje podupiru Alahovo prijestolje; prev. L. M.)

⁴⁴ E. J. Cirlot, *A dictionary of symbols*, prev. J. Sage, uvod H. Read, London, 1971, str. 373.

⁴⁵ A. T. Tymieniecka, *The Plurivocal Poiesis of the airy element*, u: *Poetics of the Elements in the Human Condition. The Airy Elements in Poetic Imagination: Breath, Breeze, Wind, Tempest*,

Treba na tom mjestu skrenuti pozornost na srodnost duha, amorfičnog vjetra i vatre. U *Djelima apostolskim* u ulomku koji opisuje *Silazak Duha Svetoga*, čitamo: “Kad je napokon došao Dan Pedesetnice, svi su bili zajedno na istome mjestu. I eto iznenađajuća šuma s neba, kao kad se digne silan vjetar. Ispuni svu kuću u kojoj su bili. I pokažu im se kao neki ognjeni razdijeljeni jezici te siđe po jedan na svakoga od njih. Svi se napuniše Duha Svetoga i počеше govoriti drugim jezicima, kako im već Duh davaše zboriti” (Djela apostolska 2, 1–4). Zapravo je o tom ulomku mislio Jung kad je pisao: “Duh ma aspekt ognia, o czym wiemy ze *Starego Testamentu* i z opowieści o cudzie zielonościwątkowym.”⁴⁶

Svaki element implicira cijelu gamu srodnih pojava.⁴⁷ U rječnicima simbola puno više značenja ima vjetar nego zrak. Odnos vjetra i zraka određuje se kao simbolična veza kojoj također pripada dah.⁴⁸ S obzirom na brojne srodnosti u mnogim se kontekstima te riječi upotrebljavaju u značenju sinonima što, na primjer, čine alkemičari. Anonimni autor alkemijskog traktata *Rosarium Philosophorum* ustvrđuje: “Jasna jest rječja, że wiatr to powietrze [...]”⁴⁹ Čini se kako je pravilo takvo da čim dublje ulazimo u psihu, razlika postaje manja. Doista, neka su simbolična značenja zajednička. Zrak je naziv supstancije. Relacija između zraka i vjetra, relacija je između materije i njezinoga supstancijalnog oblika, vrsta savršene simbioze. Jedno bez drugoga ne bi bilo ono što jest. Kada se promijeni makro skala u mikro, pokret je čestica stalan. Vjetar je aspekt zraka, njegovo stanje. Obuhvaća široki interval različitih semantičkih hiponima, od daha do orkana. Uz mnoga značenja semantički neutralnog hiperonima vjetar, postoji bogata simbolika povezana s njegovim određenim tipom. Razlike mogu biti goleme.⁵⁰

Ukroćenje i spoznaja elemenata trajala je tisuće godina. Ipak su oni do dandanas uzrok mnogih žrtava i materijalnih šteta. Ne može, dakle, čuditi činjenica da su igrali važnu ulogu u skoro svakoj antičkoj teoriji o postanku svijeta. Prema mitološkim

Thunder, Snow, Flame, Fire, Volcano..., red. A. T. Tymieniecka, *Analecta Husserliana*, Vol XXIII, Dordrecht – Kluwer, 1988, str. 11–12.

⁴⁶ C. G. Jung, *Archetypy i symbole*, op. cit., str. 450. (Duh ima aspekt vatre, što saznajemo čitajući *Stari zavjet* i priču o trojičkom čudu; prev. L. M.)

⁴⁷ Na poljskom se kaže *żywiol* ili *element*. Radije o zemlji, vodi, zraku i vatri kao o elementima govore predstavnici egzaktnih znanosti, na primjer kemičari i fizičari. Što se tiče semantičkih razlika, *element* primarno znači dio neke cjeline, *żywiol* se pak pretežno odnosi na zrak, vatru, zemlju i vodu. Povrh toga metaforički *żywiol* izražava emocionalnu angažiranost subjekta prema opisivanoj pojavi, čini se da izražava naš obzir prema neukrotljivim snagama prirode, izražava narav pojave, njezinu snagu, stihijnost, promjenljivost, neobuzdanost i konačno tajanstvenost.

⁴⁸ Usp. W. Kopalinski, *Słownik symboli*, op. cit.; J. Chevalier, A. Gheerbrant, *Rječnik simbola*, ur. B. Donat, Zagreb, 1994.

⁴⁹ Cit. prema: C. G. Jung, *Psychologia przeniesienia*, prev. R. Reszke, Warszawa, 1993, str. 105. (Jasna je stvar da je vjetar zrak; prev. L. M.)

⁵⁰ Usp. M. Białokórska, *Pole leksykalno-stylistyczne wiatru w utworach Adama Mickiewicza*, “Język Polski”, 1998, br. 5, str. 321–328.

vjerovanjima Grka na početku je svijeta bio Kaos, bezoblična masa, mješavina zemlje, vode, vatre i zraka. Kao prvi se pojavio element zemlje – Gea koja je zajedno s Uranom dala na svijet mnogo naraštaja bogova.

Ulogu subjekta vjetrovi imaju u pelazgijskom mitu o stvaranju svijeta. Graves prepričava taj mit ovako: “U početku se boginja svih stvari Eurinoma podiže naga iz haosa, ali ne nađe ništa čvrsto na šta bi stala te zato odvoji vodu od neba, igrajući usamljena na talasima. Igrala je tako krećući se prema jugu, a vetar koji je pokretala svojom igrom, učini joj se kao nešto novo i naročito, kao nadahnuće za stvaranje. Okrećući se oko sebe, ona dohvati severni vetar, protrlja ga rukama i gle čuda! Pojavi se velika zmija Ofion. Da bi se zagrejala, Eurinoma poče da igra sve žešće i žešće, što kod Ofiona izaziva pohotu, te on obvi njene božanske udove i spoji se s njom. Otada Severac, koji još zovu i Borej, poče da oplodava.”⁵¹ Potom je Eurinoma dobila oblik golubice. Iz jajeta koje je snijela i koje je na njezinu zapovijed ogrijao Ofion, rodila su se Eurinomina djeca: sve stvari koje postoje: sunce, mjesec, planete, zvijezde, zemlja s njezinim planinama, rijekama, drvećem, biljem i svim živim stvorenjima. Eurinoma i Ofion nastanili su se na Olimpu. Budući da se Ofion hvalio kako je on sam stvorio Svemir, Eurinome ga je protjerala u podzemne mračne spilje. Poslije je Eurinome stvorila sedam planetarnih sila i prvog čovjeka Pelazga.

Autorima vlastite verzije teogonije su orfici. Vjetar se u njoj također pojavljuje u prvobitnom paru božanstva iz kojeg potječu sljedeća bića. Branko Pavlović primjećuje:

U orfičkim himnama, erotska oplodna moć predstavljena je ljubavnim sjedinjavanjem “crnokrile Noći” (vlage, tame, praznine) i Vetra (vazduha, daha), iz kojeg je nastao zametak u obliku jajeta. Iz tog zametka rodio se Eros kojem su dali ime Protogen-Fajton (Prvorođeni koji blista).⁵²

Moguće je, kao primjer kozmogonije koja bogato crpi iz mitologije, iskoristiti viziju stvaranja svijeta u prvom dijelu Ovidijevih *Metamorfoza*. Čitamo u njoj da na početku “zajedno beše i zemlja i voda i uzduh”.⁵³ S obzirom na čin stvaranja svijeta razlikovali su se posebni elementi koji su međusobno vodili borbu. “Ovu neslogu Bog i priroda prekinu bolja / Od neba rastaviv zemlju, od zemlje rastaviv vodu / I od uzduha gustog vedrinu neba odvojiv. / Kad Bog razmrši to i iz hrpe izvadi tamne, / Onda razmjesti sve to u miru ih i slozi združiti”.⁵⁴ U poljskom je prijevodu *Metamorfoza* latinsko *liquidum* [...] *caelum* (vedrina neba) prevedeno kao “płynne niebo”. Poljski prevoditelji u fusnoti pišu kako je Ovidije mislio o vrsti čistog zraka lišenog pare, o eteru.⁵⁵

U tom smo ulomku susreli pojavu karakterističnu za stare filozofe koju možemo opisati kao **ontološki dualizam** zraka. Čini se da im je od svih elemenata baš zrak do-

⁵¹ R. Graves, *Grčki mitovi*, prev. G. Mitrinović, Beograd, 1974, str. 27.

⁵² B. U. Pavlović, *Filozofija prirode*, Zagreb, 1978, str. 10–11.

⁵³ Publije Ovidije Nason, *Metamorfoze*, prev. T. Maretić, uvod Đ. Körbler, Zagreb, 1907. (I. pjevanje, 15) str. 2.

⁵⁴ Ibidem, str. 3.

⁵⁵ Usp. Owidiusz, *Metamorfozy*, prev. A. Kamińska i S. Stabryła, Wrocław, 1995, str. 5.

nosio najviše problema. “Dla Greków niezrozumiałe było pojęcie próżni, nie mogli oni pojąć, że między niebem i Ziemią może nie być materii. Według ich przekonania znajdowało się tam powietrze”.⁵⁶ Zrak je kao svi drugi elementi bio materija. Ipak nije bio jedinstven element. Ovidije razlikuje dvije vrste zraka: onaj koji lebdi iznad zemlje te lakši sloj – laki eter. U mitologiji su dva aspekta, božanski i ljudski, *ajthér*, gdje žive Zeus i drugi olimpski bogovi, te, lebdeći iznad zemlje, *aer*.

Eter se pojavljuje kao jedan od prvih bogova u Heziodovoj *Teogoniji*: “Z Chaosu Ereb się wyłonił i Noc czarna, / A z Nocy Eter oraz Dzień się narodziły.”⁵⁷ Zygmunt Kubiak taj navedeni početak Heziodove kozmogonije komentira ovako:

Godne to jest uwagi, że z najpierwotniejszego bytu, czy też z możliwości bytu, z Chaosu, wynurza się dwoista ciemność, Ereb i jego siostra Noc (*Nyks*), a dopiero z nocy (czy to samej, czy złączonej w miłości z mrocznym bratem) wyłaniają się dwie moce jasne: Eter (*Aither*) i Dzień (*Hemere*), które też są osobami kosmicznymi, ale również zjawiskami, przestrzeniami. Dzień przeciwieństwo Nocy łatwo jest pojąć. Miano *Aither* zaś jest etymologicznie związane ze słowem *aitho*, “płonę”, “jaśnieję”. Eter oznacza przestworze wyższe, świetliste, wzniesione ponad powietrze mgliste i ciężkie, często chmurne, jakim na ziemi oddychamy i jakie Grecy nazywali *aer*.⁵⁸

Ontološki je dualizam zraka prisutan ne samo na području *stricte* religiozne refleksije. Nalazimo ga također kod antičkih filozofa. Aristotel je podijelio prirodu (*physis*) na formu (*eidos*) i materiju (*hyle*). Smatrao je da su elementi čimbenik koji konstituiraju njezin materijalni aspekt. Jedino je gornji sloj zraka eter imao takve osobine koje su omogućivale njegovo tretiranje kao forme i materije: “Eter je pak nešto što ujedno sadrži određena formalna i određena materijalna obeležja, formalna utoliko što je ‘apsolutno lak’, sam po sebi nepokretan, a materijalna utoliko što se pokazuje kao *sadržaj* nebeskih tela i nebeskog prostora.”⁵⁹ Kod Aristotela je eter peti element koji je za njega prvo tijelo, vječno tijelo koje ne raste niti se ne smanjuje, koje ne poznaje starost, promjenu kvalitete, nikakve utjecaje.⁶⁰ “Utrzymujemy zatem, iż najwyższy region aż po

⁵⁶ I. Asimov, *Krótką historią chemii*, prev. R. Bugaj, Warszawa 1970, str. 16. (Grci nisu razumjeli pojam vakuuma, nisu mogli shvatiti da između neba i zemlje može ne biti materije. Bili su uvjereni da se tamo nalazi zrak; prev. L. M.)

⁵⁷ Hezjod, *Teogonia*, cit. prema: Z. Kubiak, *Mitologia Greków i Rzymian*, Warszawa 1997, str. 38.

⁵⁸ Z. Kubiak, op. cit., str. 39. (Valja primjetiti da iz najprvobitnijeg bića, odnosno mogućnosti bića, iz Kaosa, izranja dvostruka tmina, Ereb i njegova sestra Noć (*Nyks*). Tek se onda iz noći (ili same, ili spojene u ljubavi s mračnim bratom) ukazuju dvije jasne moći: Eter (*Aither*) i Dan (*Hemere*) koje su isto tako kozmičke osobe, ali također pojave, prostori. Dan, suprotnost Noći, lako je shvatiti. Naziv *Aither* etimološki je pak povezan s riječju *aitho*, ‘gorim’, ‘blistam’. Eter znači više, svjetlije prostranstvo, uzvišeno iznad maglovitoga i teškog zraka, često oblačnog, kojim dišemo na zemlji i koji su Grci zvali *aer*; prev. L. M.)

⁵⁹ B. U. Pavlović, op. cit., str. 87.

⁶⁰ O eteru su pisali i filozofi prije Aristotela. Ipak, Aristotel nevoljko rabi tu riječ u svojim djelima. Smatra da su njegovi prethodnici pogrešno povezivali eter sa zrakom. Usp. Arystoteles, *O*

Księżyc wypełniony jest żywiołem różnym od ognia i powietrza, wolnym – w niektórych miejscach bardziej, w innych mniej – od ubocznych składników, niejednorodnym zwłaszcza tam, gdzie graniczy z powietrzem oraz otaczającym Ziemię obszarem.”⁶¹ Slično je Empedoklo, uz četiri materijalna elementa, razlikovao još jedan element koji je zvao *daimon*. Feshbach, u svom članku pod naslovom *The phenomenology of the four elements*, postavlja zanimljivu hipotezu. Tvrdi, naime, videći strukturalne te funkcijske sličnosti između *daimon* i elemenata, da je Empedoklov *daimon*, dakle duša, peti element.⁶²

Whatever is meant by the “soul”, it appears structurally and functionally “root”-like; although it is never so-called, it appears to be a fifth “root” (*rizoma*) or an “element”. If Empedocles had divided the element air into *aer* and *aither*, then the *daimon* would have a position analogous to the fifth essence, the “quintessence”, the *aither*, when considered as a transcendent element, not merely clear air above the misty *aer* [...]. It is like the primal material roots of fire, air, water, and earth. Like them, it is a permanent entity – born and born again. In short, the *daimon* is structurally so much like a material root that it should be translated as “ideal root”, or “soul root”.⁶³

Zrak je, dakle, podijeljen na dva sloja, gornji i donji. Već nam sama simbolika usmjerenja kaže da je prvi bliži nebu, transcendentan, božanski, dok drugi, usmjeren prema zemlji, materijalan, zemaljski, ljudski. Prvi je povezan sa *sacrum*, drugi s *profanum*. Eliade je u takvoj strukturi vidio refleks religioznog doživljaja neistovrnosti prostora: “Za religioznog čovjeka **prostor nije istovrstan**; pokazuje prekide i pukotine: postoje dijelovi prostora koji se od ostalih kvalitativno razlikuju.”⁶⁴

Ontološki dualizam karakterističan je također za vjetar. Podjela na *sacrum* i *profanum* vidljiva je u jeziku. S jedne su strane riječi koje pripadaju djelokrugu duha, kao dah, nadahnuće, s druge strane imamo riječi koje pripadaju djelokrugu materije, kao što su vjetar, vihor, posebni nazivi lokalnih i periodičnih vjetrova. Taj je dualizam sličan zračnome dualizmu. Ono što je lakše (usmjerenom uzbrdo, *sacrum*), sadrži božanski element, ono što je teže (usmjerenom nizbrdo, *profanum*), zemaljski. Ta razlika vrijedi samo za moderne jezike. U grčkom (*pneúma*), latinskom (*spiritus*) i hebrejskom (*ru-ach*) bila je riječ koja je spajala ta dva razmjera i istodobno značila vjetar, dah i duh.

niebie. U: *Dziela wszystkie*, sv. 2, prev, uvod i komentar P. Siwek, Warszawa, 1990, str. 237–240 i *Meteorologika*, op. cit., str. 442–444; Aristotel, *O nebu*, prev. M. Tasić, Beograd, 1990, str. 9–11.

⁶¹ Arystoteles, *Meteorologika*, op. cit., str. 444. (Tvrdimo, dakle, da je najviša regija, čak do Mjeseca, ispunjena elementom koji se razlikuje od vatre i zraka, koji je lišen – na nekim mjestima više, na drugim manje – sporednih sastojaka, koji nije istovrstan, osobito tamo gdje graniči sa zrakom i područjem koje okružuje Zemlju; prev. L. M.)

⁶² U filmu Lucca Bessona *The Fith Element* žena je peti element, neukrotljiv, impulsivan, nepredvidljiv element koji se ponaša prema vlastitoj logici, koji zna spašavati i uništavati.

⁶³ S. Feshbach, *Empedocles: The Phenomenology of the Four Elements in Literature*, u: *Poetics of the Elements in the Human Condition. The Airy Elements...*, op. cit., str. 26 i 42.

⁶⁴ M. Eliade, *Sveto i profano*, prev. B. Petrač, Zagreb, 2002, str. 15.

“Wiatr i duch (tchnienie), jednakowo niewidzialne, łączą się w symbolice i nazwie: gr. *pneûma* ‘duch, tchnienie, dmuchnięcie, wiatr, duch, natchnienie’”.⁶⁵ Možda je ta razlika posljedica činjenice da je prostor mitskih društava imao sakralniji karakter, a mnoge su djelatnosti i ponašanja imala vezu s vjerskim obredima. S vremenom se počela stvarati distanca između svjetovnog i duhovnog.

Svaki element uobličava neku prvobitnu moć. Zato su stari filozofi prirode baš u njima tražili odgovore na temeljna ontološko-metafizička pitanja o postanku svijeta.

Na prijelazu je iz VII. u VI st. pr. Kr. Tales iz Mileta ulogu prasupstancije priznao vodi. Iako je Talesov zemljak Anaksimenes bio isto takao pristaša materijalnog načela svijeta, ipak je za *materia prima* izabrao drugi element, zrak. Smatrao je kako cijeli materijalni svijet nastaje promjenama agregatnog stanja zraka. Prema tome, voda je za-gušćeni zrak. Kad je još gušći, pretvara se u zemlju. Suprotan proces, dakle razrjeđivanje zraka, vodi postanku vatre. Drugi grčki filozof Diogenes iz Apolonije pripisivao je ulogu prasupstancije također zraku. Heraklit, pak, zagovornik općenitog varijabilizma, svoju je filozofiju povezao s vatrom koju je smatrao prasupstancijom svemira.

Ti filozofi koji su jednom elementu pripisivali ulogu prvog načela (*arché*) često su svoju predodžbu duše (*anima*) povezivali s nekim elementom. Stoga su Diogenes i Anaksimenes, koji su *materia prima*, početak svega vidjeli u zraku, poistovjećivali dušu sa zrakom.

Empedoklo je sljedeći grčki filozof koji s pomoću teorije četiriju elemenata objašnjava postojeću sliku svijeta. O tome koliko su važnu ulogu igrali elementi u njegovoj filozofiji svjedoče Feshbachove riječi: “His mind is made of the Four Elements.”⁶⁶

Novost je u Empedoklovim pogledima ta da je za razliku od svojih prethodnika sve elemente uzimao kao cjelinu, nije niti jednome davao prednost. Za njega nijedan zasebno nije bio načelo svijeta (*arché*) nego svi zajedno. Prema tome autora pjesničko-filozofskog traktata *Peri fyseos* (O prirodi) možemo smatrati pretečom sada toliko aktualnog ontološkog pluralizma.⁶⁷

U ostalim sačuvanim fragmentima tekstova Empedoklo ne zove zemlju, vodu, zrak i vatru elementima (*archai*) nego korijenima (*rizomata*). Feshbach kao jednu od mogućnosti uporabe rizomatske metafore za elemente, kod grčkog filozofa, navodi: “The idea of the organic, seemingly haphazard, spreading of roots in the soil may be appropriate for describing the spread of the Four Roots throughout existence.”⁶⁸ Štoviše, “The choice of Empedocles is especially appropriate because not only did he speak of them as a unit, he made them a central concept influencing his physics and, at times, organising his images.”⁶⁹

⁶⁵ W. Kopaliński, *Słownik symboli*, op. cit., str. 454 (Vjetar i duh (dah), jednako nevidljivi, spajaju se u simbolici i imenu: *pneûma* ‘duh, dah, puhanje, vjetar, nadahnuće’; prev. L. M.); Usp. također: *Praktyczny słownik biblijny*, op. cit., str. 1394.

⁶⁶ S. Feshbach, op. cit., str. 53. U jednoj od legenda kaže se da je Empedoklo skočio u Etnu kako bi dokazao da će se umjesto očekivane smrti njegovo tijelo pretvoriti u neki drugi oblik.

⁶⁷ Usp. J. Galarowicz, *Na ścieżkach prawdy. Wprowadzenie do filozofii*, Kraków, 1992, str. 333.

⁶⁸ Feshbach, op. cit., str. 29.

⁶⁹ Ibidem, str. 16.

Empedoklova je vizija, zbog uloge Ljubavi te Mržnje u njegovoj teoriji četiriju temperamenata, vrlo poetička. Tu teoriju opisuje citiran kod Feshbacha O'Brien:

Empedocles' world is made of four elements, earth, air, fire, and water. These are ruled by two forces, Love and Strife. Love is the cause of happiness and unity. Strife is the cause of separation and misery. These two forces rule in turn. Strife makes the elements many, and so long as the elements are many they are moving. Love makes the elements into a single whole, the Sphere. In the Sphere the elements are at rest. The period of unity and rest under Love lasts for as long as the period of plurality and movement under Strife.⁷⁰

Na Empedoklova gledišta nadovezuje se Aristotelova teorija četiriju temperamenata. Stagirita je izvodio elemente iz četiriju osnovnih kvaliteta: topline, hladnoće, suhoće te vlage koje je smatrao materijalnim uzrokom sviju pojava na svijetu. Spajanje tih kvaliteta rezultira postankom elemenata. Naime, zemlja je spoj hladnoće te suhoće, zrak topline i vlage, vatra topline i suhoće, voda vlage te hladnoće. U *Meteorologic* čitamo: "Twierdzimy, iż ogień, powietrze, woda oraz ziemia powstają z siebie nawzajem, a w każdym z nich potencjalnie zawiera się każde, jak to ma miejsce wtedy, gdy wiele rzeczy ma to samo podłoże, do którego sprowadza się ich ostateczny rozkład."⁷¹ Ipak, za Aristotela obična voda, kao i svi drugi elementi, dakle voda koju znamo, koju možemo dotaknuti, nije pravi element nego supstancija koja je najbliža tom elementu.⁷²

U novom vijeku alkemija je jedna od znanosti koja se na zanimljiv način služila teorijom četiriju elemenata. Alkemija iščezava krajem 18. stoljeća, ali se u 20. stoljeću ponovno rađa zanimanje za nju, zbog Junga koji je u tekstovima te gravirama alkemičara vidio projekcije sadržaja nesvijesti.⁷³ Alkemija je spajala diskurs fizičkih, kemijskih, bioloških i psiholoških znanosti. Alkemičari su se s jedne strane bavili transmutacijom metala, tražeći supstanciju koja bi im omogućila napraviti od njih zlato, s druge su strane pokušavali naći sredstvo besmrtnosti.⁷⁴ Alkemičari, ti *sui generis* filozofi, tvrdili su kako je na početku bilo nepoznato prastanje – kaos iz kojeg su se kasnije razvila četiri elementa. Kod nekih se autora ta pramaterija prikazuje kao pravoda, prava tra, *pneuma* ili prazemlja. Čak je taj, moglo bi se činiti, običan kemijski proces pokriven maglom tajanstvenosti. Alkemičar je tražio posebnu vrstu zlata, filozofsko zlato,

⁷⁰ Cit. prema: ibidem, str. 34.

⁷¹ Arystoteles, *Meteorologika*, op. cit., str. 442. (Tvrdimo da vatra, zrak, voda i zemlja nastaju iz sebe uzajamno i svaki od elemenata potencijalno sadrži svaki drugi element, na isti način kad mnogo stvari ima istu podlogu koja je rezultat njihovog konačnog raspada; prev. L. M.)

⁷² Usp. I. Asimow, op. cit., str. 18.

⁷³ Na poljskom se ulomci Jungovih radova, u kojima se pojavljuje tema alkemije, nalaze u: *Psychologia i religia, Rebis, czyli kamień filozofów, Psychologia przeniesienia*.

⁷⁴ Usp. C. G. Jung, *Soteriologiczne wyobrażenia w alchemii*, u: idem, *Rebis, czyli kamień filozofów*, izabrao, preveo i uvod napisao J. Prokopiuk, Warszawa, 1989, str. 473.

čudan kamen, kamen nevidljivosti (*lapis invisibilitatis*), kamen sličan eteru (*lapis aet- hereus*), nezamisliv, hermafrodičan Rebis.⁷⁵

Na osnovi analize alkemijskih tekstova C. G. Jung u *Psychologii przeniesienia* ustvrđuje:

čovjek – ile ze zajmuje miejsce pośród czterech żywiołów świata – nosi w sobie jego odpowiednik, w którym są one związane. Jest to mikrokosmos w człowieku, przez Paracelsusa zwany “firmamentem” lub “Olimpem” – jest to w człowieku to coś, co jest powszechno i rozległe jak cały świat – coś, co znajduje się w nim w sposób naturalny, czego nie da się zdobyć. Z psychologicznego punktu widzenia odpowiada temu nieświadomość zbiorowa, której projekcje znajdziemy we wszystkich wyobrażeniach alchemicznych.⁷⁶

U tom su smislu elementi predmet proučavanja psiholoških znanosti. Čim smo bliže području nesvijesti, tim razlike među pojedinim bićima postaju manjima. Ono što nedostaje tom mjestu jest nestanak svjesne, usustavljajuće, sortirajuće, razlikujuće misli. Najbitnija postaje zračna supstancija. Jezik se psihologije vraća višeznačnosti koja karakterizira hebrejski, grčki, latinski gdje je jedna riječ označavala i duh i materiju.

Jung pripisuje vjetru osobine arhetipa. U starom je vijeku teorija četiriju temperamenata igrala bitnu ulogu kao objašnjavajuća znanost – iz materijalnog te duhovnog aspekta – postojeću sliku svijeta. Element zraka, s obzirom na svoje “božanstvene” atribute, nevidljiv, a ipak uočljiv, samopokretan, tumačio je duhovne pojave:

Słowo duch – *spiritus* lub *pneuma* – naprawdę znaczy tyle, co “powietrze”, “wiatr”, “tchnienie”; *spiritus* i *pneuma* w swym charakterze archetypowym to siły działające – dynamicznie, na poły materialne; człowiek zostaje przez nie poruszony, jak przez wiatr, przejmuje je w formie tchnienia i wskutek tego ulega inflacji.

Zgodnie ze swą pierwotną naturą, duch jest zawsze istotą aktywną, uskrzydloną i niespokojną, zarazem zaś ożywiającą, pobudzającą, poruszającą, zagrzewającą i inspirującą. Duch, używając nowoczesnego określenia, jest czynnikiem dynamicznym i dlatego stanowi klasyczne przeciwieństwo materii, a mianowicie przeciwieństwo jej statyczności, gnuśności i nieożywienia.⁷⁷

⁷⁵ Usp. C. G. Jung, *Struktura i dinamika jažni*, u: idem, *Rebis...*, op. cit., str. 423–426. Na hrvatskom usporedi: C. G. Jung, *Psihologija i alkemija*, prev. Š. Halambek, Zagreb, 1984, str. 253 i nadalje.

⁷⁶ Idem, *Psychologia przeniesienia*, op. cit., str. 188. (čovjek – budući da se nalazi među četiri elementa svijeta – ima u sebi njegov ekvivalent u kojem su oni povezani. To je mikrokosmos u čovjeku koji Paracelsus zove “firmament” ili “Olimp” – to je u čovjeku ono nešto, što je sveopće i prostrano kao cijeli svijet, nešto što se u njemu nalazi na prirodan način, što se ne može osvojiti. S gledišta psihologije odgovara tome kolektivna nesvijest čije ćemo projekcije naći u svim alkemijskim predodžbama; prev. L. M.)

⁷⁷ Idem, *Podstawy psychologii analitycznej. Wykłady tawistockie*, prev. R. Reszke, Warszawa, 1995, str. 195 te idem, *Archetypy i symbole*, op. cit., str. 432. (Riječ duh – *spiritus* ili *pneuma* – zapravo znači isto što je “zrak”, “vjetar”, “dah”; *spiritus* i *pneuma* u svom arhetipskom karak-

O vjetru možemo isto tako raspravljati u kontekstu Jungove sheme poretka – četvornosti. Ona je za njega temelj ljudske psihe koji obuhvaća sve psihičke procese, podjednako svjesne kao i nesvjesne. Na početku su bila četiri glavna vjetra, dok je kasnije povećavanje tog broja rezultat umnožavanja prvobitnog broja četiri. Otuda su izvođene mnoge analogije među pojedinim vjetrovima, četirima stranama svijeta, četirima godišnjim dobima kao i četirima temperamentima:

Czwórca jest schematem porządku *par excellence* porównywalnym z krzyżem podziałowym teleskopu. Symbolizuje ona system współrzędnych, który, by tak rzec, instynktownie zastosowano, w szczególności do podziału i uporządkowania jakiejś chaotycznej wielości, jak np. widzialnej powierzchni Ziemi, roku, zbioru jednostek w jakiejś grupie ludzi, faz księżyca, temperamentów, żywiołów, (alchemicznych) barw itd.⁷⁸

Nije samo u starom vijeku opće bilo mišljenje da se sve materijalne stvari sastoje od četiriju elemenata i da o njihovim osobinama odlučuje višak jednoga od njih. To je bila teorija s pomoću koje su, čak do kraja 18. stoljeća, objašnjavane fizičke, kemijske, biološke i psihičke pojave. Potkraj 18. stoljeća teorija četiriju elemenata prenesena je na jedno drugo područje misaone djelatnosti čovjeka, ovaj put povezano s njegovom kulturnom aktivnošću, postavši organizirajući princip kulture.

At some time, the Four Elements had been transferred from nature and physical science to culture, and transformed from the prime explanatory principle of nature into an **organising principle of culture**. Where the Four Elements had been an important meeting place of nature, science, and literature, they had become limited to human experience, literature, and culture in general. Limited to the arts, they convey a double sense of the continuities with classical tradition and their discontinuity from modern physical science. That literature not attached to modern science can imply that human experience when seen in relation to the Four Elements is backward-looking, nostalgic, and limited, expressing a willed traditionalism, as in T. S. Eliot's *Four Quartets*.⁷⁹

Na stare se kozmološke koncepcije prema kojima su elementi osnova od koje se sastoji svijet te čovjek, teorije koje za Junga predstavljaju univerzalnu psihološku vri-

teru sile su koje djeluju – dinamične, polumaterijalne; čovjek je pokrenut od njih, kao od vjetra, preuzima ih u obliku daha i uslijed toga podliježe inflaciji. Sukladno je svojoj prvobitnoj naravi duh aktivno, krilato te nemirno biće, a istodobno oživljavajuće, potičuće, pokrećuće, zagrijavajuće i inspirirajuće. Duh je, koristeći modernu terminologiju, dinamičan čimbenik i zato je klasična suprotnost materije, naime suprotnost njezine statičnosti, tromosti i neživosti; L. M.)

⁷⁸ Idem, *Struktura i dinamika jažni*, u: idem, *Rebis, czyli kamień filozofów*, op. cit., str. 430. (Četvornost je shema poretka *par excellence* usporediva s križom podjele na teleskopu. Ona simbolizira sustav naporednosti koji je, recimo, instinktivno primijenjen posebno kod podjele i sistematizacije nekog kaotičnog mnoštva, kao vidljive površine Zemlje, godine, zbirke jedinica u nekoj grupi ljudi, faza mjeseca, temperamenata, elemenata, (alkemijskih) boja; prev. L. M.)

⁷⁹ S. Feshbach, op. cit., str. 15.

jednost, nadovezuje francuski filozof Gaston Bachelard. Njegova se koncepcija četiriju pjesničkih temperamenata upravo odnosi na danas već neaktualnu teoriju četiriju temperamenata s pomoću koje bi se moglo objasniti strukturu i fizičku izgradnju sve-mira. Poslije otkrića nužnosti postojanja simbola, materijalnog ekvivalenta za mašta-juću pjesničku imaginaciju, autor *Poetike prostora* ustanovio je da su elementi čimbenik koji organizira i upravlja pjesnikovom imaginacijom:

W istocie wydaje mi się, że w dziedzinie wyobraźni da się ujawnić prawo czterech żywiołów, na podstawie których można sklasyfikować różne kategorie wyobraźni materialnej nawiązujące do ognia, powietrza, wody bądź ziemi [...]. Jeśli jakieś marzenie ma być dostatecznie trwałe, by zaowocować dziełem, a nie być tylko przelotną chwilą wytchnienia – musi ono znaleźć stosowną dla siebie materię, element materialny, który by mu nadał własną substancję, zasadę, specyficzną poetykę. I nie bez powodu filozofie pierwotne dokonywały w tym duchu decydujących wyborów, kojarząc ze swą zasadą formalną jeden z czterech podstawowych żywiołów, które dzięki temu stały się symbolami temperamentów filozoficznych.⁸⁰

Zaista ima pisaca kod kojih su slike povezane s elementima toliko česte da je moguće interpretirati njihovo stvaralaštvo u svjetlu onih elemenata koji se ponavljaju.⁸¹ Potvrdu za tu tezu nalazimo također u jeziku. Vjetrovi i oluja posebno djeluju na ljude mora. Pero Dubović, iz Vojnovićeva romana *Stari grijesi*, najbolje se osjećao za vrijeme jakih i burnih oluja: “I on ostade sâm u noćnom vijoru. Jedva što ga tmina i oluja zahvati, pomorac se očuti u svom elementu.”⁸² Iako je sada broj objekata na koji se taj izraz odnosi veći nego osnovna četiri prirodna elementa, zapravo njegovo prvobitno značenje potječe od njih.

Slično mišljenje o ulozi elemenata u pjesničkoj imaginaciji zastupa Janina Abramowska. Bez sumnje, vjetar bismo mogli svrstati u skupinu motiva o kojima govori u svojoj knjizi o poljskoj književnosti te tematološkim istraživanjima:

⁸⁰ G. Bachelard, *Wyobraźnia i materia*, u: idem, *Wyobraźnia poetycka. Wybór pism*, uvod J. Błoński, Warszawa, 1975, str. 116–117. (U biti čini mi se da na području imaginacije vrijedi zakon četiriju elemenata na temelju kojih možemo klasificirati različite kategorije materijalne imaginacije koje su povezane s vatrom, zrakom, vodom i zemljom. (...) Ako hoćemo da neka sanjarija potraje dovoljno dugo da bi mogla rezultirati nekim djelom, a ne ostati kratak trenutak odmora, mora naći sebi odgovarajuću materiju, materijalan element koji bi joj pružio vlastitu supstanciju, načelo, specifičnu poetiku. Zato su, ne bez razloga, drevne filozofije donosile u tom duhu odluke, povezujući sa svojim formalnim načelom jedan od četiri osnovna elementa koji su zahvaljujući tome postali simboli filozofskih temperamenata; prev. L. M.)

⁸¹ Pokušaj takve interpretacije objavio sam u članku: *Poetika krila ili dinamičan aspekt poetske imaginacije Silvija Strahimira Kranjčevića*, “Riječ”, 2004, br. 10/1, str. 135–143.

⁸² I. Vojnović, *Stari grijesi*, u: idem, *Sabrana djela*, knj. 2, Beograd, 1940, str. 76.

Sam autor u uvodu za ovo izdanje piše da je knjiga (u prvom izdanju Matice hrvatske nosila je naslov *Ksanta*) zamišljena kao dio veće cjeline. Znamo da je s vremenom Vojnović počeo pisati ponajprije drame a motiv oluje iz neostvarenog nastavka je iskoristio u kasnijem *Ekvinociju*.

W repertuarze motywów istnieje niewątpliwie seria pojęć i przedstawień najbardziej elementarnych, choć ukształtowanych niekoniecznie przez podświadomość, lecz przez zbiorowe doświadczenie ludzkości, takich jak ogień, woda, ziemia, matka, słońce czy owoc, jak wreszcie wektory przestrzenne góra–dół. One właśnie stanowią składniki mitów, obrastają znaczeniami symbolicznymi (z reguły wykazują ambiwalencję), mogą też ulegać procesom “topizacji”. I one właśnie są “wieczne” [...]. Są to zarazem elementy uniwersalne, tj. nie ograniczone przestrzennie, spotykane we wszystkich strefach geograficznych i wszystkich kulturach.⁸³

Bachelardovo shvaćanje ontologije pjesničke imaginacije, koje nesumnjivo pripisuje svim elementima pa time i vjetru bitnu ulogu u proučavanju književnog stvaralaštva (naravno, o tome kakvu ćemo metodologiju primijeniti u interpretaciji odlučuje samo književno djelo), oživljuje krajem 80-ih godina prošlog stoljeća u knjizi *Poetics of the Elements in the Human Condition*, već spomenutom projektu fenomenologa koji surađuju u sklopu izdavačke serije “Analecta Husserliana”. Anna Teresa Tymieniecka u uvodu drugog sveska piše:

It appears that sea, earth or any of the elements which shows themselves in our life experience to be overwhelming autochthonous factors in one's subsistence upon earth take, in the interplay between them and our imagination, monstrous forms that pervade our subliminal sensibility. They inspire spectra of emotions ranging from paralysing dread to the elation of freedom, from withering despair to vivifying, expanding hope.⁸⁴

Različite perspektive ogleda svijeta i čovjeka opisuju neukrotljivu, promjenljivu, kapricioznu narav vjetra koji je čista nazočnost, nevidljivo amorfično biće, bezlična, savršena, božanstvena forma. Vjetrovita bit, bit srodna vjetru sa sličnom naravi i osobinama, izmiče svakoj karakteristici jer ona zahtijeva statičku sliku, barem trenutačno zaustavljanje da bi se moglo pogledati cjelinu. Taj se, navodno kaotičan i nesređen element, ponaša prema svojoj vlastitoj logici, smislu, čiju superiornost i ljepotu znaju malobrojni.⁸⁵

⁸³ J. Abramowska, *Powtórzenia i wybory. Studia z tematyki i poetyki historycznej*, Poznań, 1995, str. 27. (U repertoaru motiva nesumnjivo postoji serija najosnovnijih pojmova i predodžbi koji su oblikovani ne samo nesviješću nego i kolektivnim iskustvom čovječanstva, kao što su: vatra, voda, zemlja, majka, sunce ili pak voćka, kao što su, konačno, vektori u prostoru gore-dolje. Oni su zapravo sastojci mitova, oko njih se talože simbolična značenja (obično ambivalentna), mogu također biti podložni procesu “topizacije”. I oni su “vječni”. [...] Oni su univerzalni, tj. nisu ograničeni u prostoru, pojavljuju se u svim zemljopisnim sferama, u svim kulturama; prev. L. M.)

⁸⁴ A. T. Tymieniecka, op. cit., str. 11.

⁸⁵ Možda je tu “logiku” moguće prevesti na jezik plesa. U bajci Oskara Wildea ples vjetra zna izvesti kepec: “Znao každý taniec wiatru: szalony tan w czerwonej szacie, jesienią, lekki tan w błękitnych sandałach ponad łanami zboża, tan w białych śnieżnych wieńcach w zimie i tan pączków poprzez ogrody wiośniane”. O. Wilde, *Urodziny Infantki*, u: idem, *Bajki*, prev. Maria Feldmanowa, Warszawa, 1988, str. 60. (Znao je svaki ples vjetra: ludi tanac u crvenom ruhu u

Vjetar, dakle zrak koji pokreće snaga prirode, ljudsko biće ili možda Bog, obuhvaća različite pojave: od božanstvenog daha i ljudskog disanja do vihora, orkana i nevera.

Vjetrovi nisu unaprijed ispunjeni određenim sadržajem. Njihova ovisnost o kontekstu naglašava ulogu konkretizacije. Mogućnosti su velike, od *sacrum* do *profanum*, od fizike do okultizma i mistike, od zla do dobra, od destrukcije do konstrukcije, od ludosti do melankolije.⁸⁶

Prostor je sredina vjetra, trag – dokaz postojanja. Naše se mogućnosti upoznavanja vjetra ograničavaju na istraživanje oznaka njegove nazočnosti. On je nevidljiv, a ipak uočljiv.⁸⁷ Pišući o tragu moramo imati na umu to da s jedne strane vjetar zatire tragove, čime onemogućuje dolazak kao i povratak, komplicira lektiru teksta, s druge pak, zahvaljujući njemu, možemo dešifrirati neki zapis (pismo) jer je trag prije svega informacija, poruka, znak, putokaz.

Funkcije se vjetra ne ograničavaju samo na destruktivne funkcije. Njegovo je djelovanje slično djelovanju *farmakona*,⁸⁸ s obzirom na višeznačnost, ambivalenciju i kontekstualnu ovisnost vjetra. Može se pokazati osvježavajućim, spašavajućim dahom, ljetnim maestralom koji donosi tijelu i misli nužno olakšanje, može također prozurokovati štete, uništavati rad čovjeka, donositi smrt.⁸⁹

Detaljna i uporna analiza značenja vjetra, unatoč velikoj raznovrsnosti te meteorološke pojave, omogućuje nam utvrditi neke nepromjenljive elemente njegove semantike. To su često proturječna značenja koja su rezultat stečenog i konceptualiziranog iskustva.

jesen, laki tanac u plavim sandalama iznad žitnih polja, tanac s bijelim sniježnim vijencima u zimu i tanac pupoljaka kroz proljetne voćnjake; prev. L. M.)

⁸⁶ Najmelenkoličniji od svih vjetrova je jugo. Na temu tog svojstva ovog vjetra usporedi tekst: L. Malczak, *Melenkolično jugo*, "Riječ", 2001, br. 7/1, str. 127–135.

⁸⁷ Ljudi za koje je vjetar bitan sastojak svakodnevnog života, znaju razlikovati njegove vrste zahvaljujući čulu mirisa. E. T. Hall piše: "Kierunek i zapach wiatru oraz wyczuwanie lodu i śniegu pod stopami dostarczają wskazówek, które umożliwiają Eskimosom przemierzanie 160 i więcej kilometrów po niedającym się zróżnicować wizualnie pustkowiu. Eskimosi Aivilik znają około dwunastu różnych określeń dla poszczególnych typów wiatru". E. T. Hall, *Ukryty wymiar*, prev. T. Hołówka, Warszawa, 1976, str. 120–121. (Smjer i miris vjetra te osjećanje leda i snijega ispod stopala pružaju podatke koji omogućuju Eskimima da prođu 160 kilometara i više po pustoši koju se ne može vizualno razlikovati; prev. L. M.)

⁸⁸ Na temu problema s prijevodom grčke riječi *farmakon* u Platonovim dijalozima usporedi: J. Derrida, *Farmakon*, prev. K. Matuszewski, u: idem, *Pismo filozofii*, izbor i uvod B. Banasiak, Kraków, 1992, str. 39–61.

⁸⁹ Fernand Braudel spominje to posljednje lice vjetra u svom već klasičnom djelu *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II*: "Prvi prosinca 1521. zbog vjetra 'greco' potonule su mnoge lađe na Jadranu, a jedna, nakrcana žitom, i u samoj dubrovačkoj luci, 11. studenog 1538. 38 Barbarossinih galija bilo je izbačeno na obalu, razbješnjelo more ih je uništilo [...] u siječnju nalet vjetra potopio je pedeset brodova na Jadranu od toga tri mletačke nave koje su plovile za Siriju s više od 100.000 dukata [...]. 29. prosinca 1570. za 'najveće fortune' koja se dogodila na Jadranu, dva su se broda nakrcana pšenicom potopila u samoj dubrovačkoj luci". F. Braudel, *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II*, prev. Đ. Šinko-Depierris, sv. 1, Zagreb, 1977, str. 266.